

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛІСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет права, публічного управління та національної безпеки
Кафедра психології

Кваліфікаційна робота
на правах рукопису

Воловоденка Богдана Петровича

УДК 159.922

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

**Психологічні особливості емоційного інтелекту у чоловіків та жінок-
військових**

Спеціальність 053 «Психологія»

ОПП «Практична психологія»

Подається на здобуття освітнього ступеня магістра психології.

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Б.П. Воловоденко

Керівник роботи:

Кулаковський Тарас Юрійович

кандидат психологічних наук, доцент

Житомир – 2023

Висновок кафедри _____
за результатами попереднього захисту: _____

Протокол засідання кафедри
№ _____ від «___» _____ 20__ року

Завідувач кафедри

(науковий ступінь, вчене звання) (підпис) (прізвище, ім'я, по батькові)

Результати захисту кваліфікаційної роботи

Здобувач вищої освіти

_____ захистив (ла)
(прізвище, ім'я, по батькові)

кваліфікаційну роботу з оцінкою:

сума балів за 100-бальною шкалою _____
за шкалою ECTS _____
за національною шкалою _____

Секретар ЕК

(науковий ступінь, вчене звання) (підпис) (прізвище, ім'я, по батькові)

АНОТАЦІЯ

Воловоденко Б.П. Психологічні особливості емоційного інтелекту у чоловіків та жінок-військових. – Кваліфікаційна робота на правах рукопису.

Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістра за спеціальністю 053 «Психологія», ОПП «Практична психологія». – Поліський національний університет, Житомир, 2023.

Кваліфікаційна робота присвячена дослідженню психологічних особливостей емоційного інтелекту у чоловіків та жінок-військових. Результати теоретичних та емпіричних наукових пошуків підтвердили, що емоційний інтелект є важливим когнітивним компонентом функціонування військовослужбовця. Прогнозування власної діяльності військового пов'язане з постійним доланням невизначених ситуацій, а тому, цей процес є складним та вимагає розвитку певних психологічних вмінь, в тому числі й толерантності до невизначеності. Толерантність до невизначеності в особистості військовослужбовця розглядається як здатність активно і продуктивно діяти в будь-якій невизначеній ситуації, як прояв психологічної стійкості, сили волі, високої мотивації.

За результатами емпіричного дослідження було встановлено, що жінкам військовим властивий більш розвинутий емоційний інтелект, вони здатні розпізнати та встановлювати сам факт наявності емоційного переживання своїх та чужих емоцій. Окрім того, військові жінки та чоловіки рівною мірою сприймають невизначені екстремальні ситуації як такі, що містять у собі небезпеку.

Було виявлено, існування кореляційного взаємозв'язку між рівнем емоційного інтелекту та толерантністю до невизначеності як у чоловіків військових, так і в жінок військових.

Ключові слова: емоційний інтелект, толерантність до невизначеності, резилієнтність, соціальний інтелект, екстремальний тип професій.

ANNOTATION

Volovodenko. B.P. Psychological features of emotional intelligence in men and women military personnel. - Qualification work on the manuscript rights.

Qualification work for obtaining a master's degree in specialty 053 «Psychology», EP «Practical Psychology». – Polissia National University, Zhytomyr, 2023.

The qualification work is devoted to the study of psychological features of emotional intelligence in men and women military personnel. The results of theoretical and empirical research have confirmed that emotional intelligence is an important cognitive component of the functioning of a military personnel. Predicting the military's own performance is associated with the constant overcoming of uncertain situations, and therefore, this process is complex and requires the development of certain psychological skills, including tolerance to uncertainty. Tolerance to uncertainty in the personality of a serviceman is seen as the ability to act actively and productively in any uncertain situation, as a manifestation of psychological stability, willpower, and high motivation.

According to the results of an empirical study, it was found that military women have more developed emotional intelligence, they are able to recognize and establish the very fact of emotional experience of their own and other people's emotions. In addition, women and men in the military equally perceive uncertain extreme situations as dangerous.

It was found that there is a correlation between the level of emotional intelligence and tolerance to uncertainty in both military men and women.

Key words: emotional intelligence, tolerance to uncertainty, resilience, social intelligence, extreme type of professions.

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ.....	10
1.1. Поняття та зміст психологічної категорії «емоційного інтелекту»	10
1.2. Поняття толерантності до невизначеності у роботі військових.....	16
Висновки до розділу 1.....	22
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ЧОЛОВІКІВ ТА ЖІНОК-ВІЙСЬКОВИХ.....	23
2.1. Методи та організація дослідження емоційного інтелекту військових	23
2.2. Процедура дослідження емоційного інтелекту військових	26
Висновки до розділу 2	27
РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ У КОНТЕКСТІ ТОЛЕРАНТНОСТІ ДО НЕВИЗНАЧЕНОСТІ	28
3.1. Особливості емоційного інтелекту у чоловіків та жінок-військових.....	28
3.2. Особливості толерантності до невизначеності у жінок та чоловіків військових	29
3.3. Особливості взаємозв'язку емоційного інтелекту та толерантності до невизначеності у жінок та чоловіків військових....	32
Висновки до розділу 3.....	37
ВИСНОВКИ.....	38
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	41
ДОДАТКИ.....	44

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Професійна діяльність військовослужбовців передбачає наявність спеціальних знань і вмінь, які були б розвинуті на високому рівні та розвитку певних особистісних якостей. Такими психологічними характеристиками в роботі військового є готовність до фізичних і психологічних навантажень, емоційна стійкість, резильєнтність, відповідальність, здатність стійко переносити стресові ситуації, вміння працювати в умовах, які швидко можуть змінюватися, вміння вирішувати конфліктні ситуації.

Сьогодення нашої країни можна характеризувати як стан постійної зовнішньої та внутрішньої невизначеності. Робота військового передбачає постійне перебування в екстремальних життєвих умовах і як результат вплив на його психіку різних стресорів.

Вивченням проблем формування професійної компетентності військового розглядали А. Альгін, О. Кушлик-Дивульська, А. Тягунов, О. Хміляр та інші. Психологічна готовність до ризику військовослужбовці (Н. Агаєв, О. Колесніченко, О. Кокун, Н. Лозінська, І.О. Пішко). Дослідженням емоційного інтелекту займалися зарубіжні вчені-дослідники (Р.Бар-Она, Д. Гоулмен, Д. Карузо, Р. Купер, Дж. Майер, Є. Ільїн, П. Саловей) та українські (Г. Березюк, Н. Коврига, Є. Носенко, В. Романова, М. Фетискін, О. Філатова та інші).

Вивчення такої особистісної риси як толерантності до невизначеності передбачає, що це є певний конструкт, який є стабільним в часі, який змінюється під впливом нового життєвого досвіду людини або ж її цілеспрямованої активності. А тому, толерантність до невизначеності не можна співвідносити лише з характеристикою характеру людини та її поведінкою, толерантність до невизначеності має силу прояву і на когнітивному рівні, а саме бере активну участь у подоланні невизначеності шляхом зміни існуючих поглядів та переконань, а також через можливість створення нових.

Психологічні дослідження підтвердили, що емоційний інтелект є важливим когнітивним компонентом функціонування професіонала.

Прогнозування власної діяльності військового пов'язаний з постійним доданням невизначених ситуацій, а тому, цей процес є складним та вимагає розвитку певних психологічних вмінь, в тому числі й толерантності до невизначеності. Також, відмінності прослідковуємо і на рівні статевої приналежності у чоловіків та жінок-військових.

Отже, дана проблема є соціально значущою та маловивченою, що і зумовило вибір нашої теми дослідження, а саме: *«Психологічні особливості емоційного інтелекту у чоловіків та жінок-військових»*.

Мета дослідження – здійснити психологічний аналіз особливостей емоційного інтелекту у чоловіків та жінок-військових у контексті толерантності до невизначеності.

Завдання дослідження:

1. Розглянути теоретичні аспекти емоційного інтелекту та толерантності до невизначеності у сучасній психології.

2. Дослідити емоційний інтелект та толерантність до невизначеності у чоловіків та жінок військових.

3. Вивчити особливості взаємозв'язку емоційного інтелекту та толерантності до невизначеності у жінок та чоловіків військових.

Об'єкт дослідження – емоційний інтелект у чоловіків та жінок-військових.

Предмет дослідження - особливості емоційного інтелекту у чоловіків та жінок-військових у контексті толерантності до невизначеності.

Гіпотеза дослідження: 1) Жінкам військовим властивий більш розвинутий емоційний інтелект, вони здатні розпізнати та встановлювати сам факт наявності емоційного переживання своїх та чужих емоцій; 2) Військові жінки та чоловіки рівною мірою сприймають невизначені екстремальні ситуації як такі, що містять у собі небезпеку.

Теоретико-методологічною основою дослідження є положення про емоційний інтелект як: організоване навчання (Т. П. Березовська), функції емоційного інтелекту (Е. Носенко), детермінанти внутрішньої свободи

особистості (Г. Березюк), як психологічна готовність до ризику військовослужбовці (О. Колесніченко) та як показника цілісного розвитку особистості (О. Філатова).

Методи дослідження: методи теоретичних досліджень (аналіз, синтез, порівняння та узагальнення науково-теоретичної літератури з проблеми); психодіагностичні методи: «Опитувальник емоційного інтелекту «ЕМІн» (Д. В. Люсін), шкала толерантності до невизначеності Д. Л. МакЛейна (модифікація Є. М. Осін), шкали толерантності та інтолерантності до невизначеності в модифікації опитувальника С. Баднера (Т. В. Корнілова, М. О. Чумакова); статистичні методи математичної обробки даних – описова статистика (середнє арифметичне значення, знаходження рівнів вираженості ознаки у відсотках), t – критерій Стюдента, кореляційний аналіз Спірмена.

Емпірична база дослідження. Дослідження проводилося впродовж 2023 року на базі Військової частини А1435, смт. Озерне, Житомирського району Житомирська область. До вибірки ввійшли військовослужбовці загальною чисельністю 56 осіб, з них 24 жінки і 32 чоловіка.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження: проаналізовано основні психологічні особливості емоційного інтелекту у чоловіків та жінок-військових в умовах толерантності до невизначеності

Практична значущість одержаних результатів полягає у розширенні уявлення щодо специфіки емоційного інтелекту у контексті толерантності до невизначеності для підвищення кваліфікації військовослужбовців, на тлі виконання своїх професійних обов'язків.

Апробація та впровадження результатів дослідження. Положення та результати дослідження представлені для обговорення на 4 науково-практичних конференціях: XXV Міжнародній конференції молодих науковців «Проблеми особистості в сучасній науці: результати та перспективи дослідження» (Київ, Україна; 20-21 квітня 2023 року); Міжнародній мультидисциплінарній науковій інтернет-конференції «Світ наукових досліджень. Випуск 22» (м. Переворськ, Польща; 27-28 вересня 2023 року); Міжнародній науково-практичній

конференції «Наука, освіта, технології та суспільство: проблеми та перспективи» (м. Братислава, Словаччина; 12 жовтня 2023 року); науково-практичній конференції за результатами I туру Всеукраїнського конкурсу студентських наукових робіт факультету права, публічного управління та національної безпеки «Студентські наукові читання – 2023» (Житомир, Україна; 14 грудня 2023 року).

Публікації. Теоретичні та емпіричні результати дослідження висвітлено у 3 публікаціях:

1. Воловоденко Б.П. Дослідження емоційного інтелекту у чоловіків та жінок-військових. *«Світ наукових досліджень. Випуск 22»: матеріали Міжнародної мультидисциплінарної наукової інтернет-конференції* (м. Тернопіль, Україна – м. Ополе, Польща, 27-28 вересня 2023 р.). Тернопіль: ФО-П Шпак В.Б. С. 127-128.

2. Воловоденко Б.П., Гречуха І.А. Толерантність до невизначеності як професійна компетентність військовослужбовців. *International scientific-practical conference “Science, education, technology and society: problems and prospects” : conference proceedings* (Bratislava, Slovakia, October 12, 2023). Bratislava, Slovakia: Scholarly Publisher ICSSH, 2023. P. 38-39.

3. Воловоденко Б.П. Особливості емоційного інтелекту у чоловіків та жінок-військових в умовах толерантності до невизначеності. *Студентські наукові читання-2023 : Матеріали студентської науково-практичної конференції*, 14 грудня 2023 року. Житомир: Поліський національний університет, 2023. С. 90-91.

Структура та обсяг роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел, що налічує 32 найменувань та додатків. Загальний обсяг курсової роботи складає 43 сторінки, основний зміст роботи викладено на 40 сторінках. Робота містить 5 таблиць.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

1.1. Поняття та зміст психологічної категорії «емоційного інтелекту»

Дослідження феномену емоційного інтелекту є дуже актуальною і одночасно суперечливою. На сьогодні існує ціла низка розроблених моделей емоційного інтелекту і детально обговорюється структура та методи його вивчення. Дослідженням емоційного інтелекту займалися: зарубіжні вчені Р. Бар-Он (некогнітивна теорія емоційного інтелекту); Д. Гоулман (теорія емоційної компетентності); Дж. Майер, П. Селовей і Д. Карузо (теорія емоційно-інтелектуальних здібностей); С. Хейн (теорія соціального інтелекту); Р. Купер і А. Саваф (в напрямку психології лідерства) та ін. У вітчизняній психології проблемою емоційного інтелекту, поєднання його складових займалися Л. Виготський (вводить поняття «сміслові переживання», що є близьким за значенням до сучасного емоційного інтелекту), С. Рубинштейн (як «єдність переживання і пізнання») і О. Леонтьєв (поєднання афективних і пізнавальних процесів).

Одним з перших дослідників емоційного інтелекту був Д. В. Люсін, який запропонував двокомпонентну теорію даного феномену. Т. П. Березовська говорила про емоційний інтелект як такий, який можливо розвинути шляхом спеціально організованого навчання. В Україні теж з'явилися дослідження з проблеми дослідження цього феномену: вивчення функцій емоційного інтелекту (Е. Носенко), вивчення детермінант особистісної внутрішньої свободи (Г. Березюк) та показників його розвитку як цілісного явища (О. Філатова). Аналіз літературних джерел показав, що в сучасній науці емоційний інтелект описують декілька ключових теорій: теорія емоційно-інтелектуальних здібностей Д. Майера, П. Селовея, Д. Карузо; некогнітивна теорія Р. Бар-Она; теорія емоційної компетентності Д. Гоулмана; двокомпонентна теорія Д. Люсіна. Варто зазначити, що не всі дослідники вживають єдиний конструкт,

у вигляді «емоційний інтелект», часто їх думки з приводу назви та її суті досліджуваного феномену розходяться [20].

Першовідкривачем в дослідженні емоційного інтелекту вважають роботи американського психолога Г. Гарднера, який у 1983 р., надрукував відому монографію «Frames of mind». В цій роботі автор вперше дав визначення поняттю «емоційному інтелекту» в цілому та двох його типів: *міжособистісного* та *внутрішньо особистісного*. Міжособистісний емоційний інтелект – це спроможність людини розуміти інших людей, усвідомлювати мотиви їх діяльності, ставлення до роботи. За основу поняття *внутрішньо особистісного емоційного інтелекту* вчений називає певну властивість людини, яка спрямована на себе: спроможність будувати адекватну модель особистісного «Я» та використовувати її для ефективної життєтворчості. На початку 1990-х рр. була запропонована перша та найбільш відома у науковій психології модель емоційного інтелекту у роботах Дж. Майєра (професор Нью-Гемпширського університету) і П. Селовея (професор психології та декан вищої школи наук і мистецтв Йельського університету). Учені пропонують більш детально та глибше вивчення цього поняття та його компонентів. Вони визначили *емоційний інтелект* як «здатність відстежувати власні і чужі почуття і емоції, розрізнити їх і використовувати цю інформацію для направлення мислення і дій» [20, с. 348]. Тобто, емоційний інтелект розуміється як набір здібностей. На основі аналізу здібностей, які були пов'язані з обробкою інформації емоційного характеру, учені виділили чотири основні компоненти. Ці компоненти розподіляються за ієрархією, рівні якої, за припущенням авторів, формуються в онтогенезі послідовно.

1. *Ідентифікація емоцій*. Включає таку низку здібностей, як: сприйняття емоцій (тобто здатність саме помічати емоції, зміни в емоційному стані своєї особистості та інших людей); ідентифікація; адекватне вираження емоцій та розмежування емоцій справжніх та їх імітації.

2. *Використання емоцій як спосіб підвищення ефективності мислення та діяльності*. Включає: здатність особистістю використовувати емоції як засіб

спрямування уваги на події, які є важливими в житті іншої людини; здатність особистістю викликати емоції, які допомагають вирішити завдання; сприйняття коливання настрою як засобу аналізу дії на особистість різних точок зору на одну й ту ж проблему.

3. *Розуміння емоцій.* Включає: здатність розуміти емоції у їх взаємозв'язках; перехід від однієї емоції до іншої та причини таких «переходів»; вербальну інформацію про емоційний стан людини.

4. *Управління емоціями.* Включає: здатність контролювати свої емоції; усвідомлення своїх емоцій, всього їх спектру як позитивних, так і негативних; здатність вирішувати проблеми не дивлячись на те, в якому емоційному стані зараз перебуває особистість [13, с.28-30].

Слід зазначити, що виділені компоненти включають когнітивні здібності, які дозволяють особистості не тільки зрозуміти власний емоційний стан, але й зрозуміти емоції інших людей. У 1990-і роки з'явилися також інші моделі, що представляють дещо інший погляд на феномен емоційного інтелекту. Найбільш відомими в сучасній психологічній науці є моделі Д. Гоулмана і Р. Бар-Она, які відносять до змішаних моделей. У контексті даної моделі емоційний інтелект розглядається як сукупність розумових і особистісних рис, притаманних кожній конкретній особі.

Д. Гоулман дає визначення поняттю «*емоційний інтелект*» – це здатність усвідомлювати власні почуття, почуття інших людей, мотивувати самого себе та інших, управляти своїми емоціями та емоціями оточуючих [1]. Відповідно, до основних структурних компонентів емоційного інтелекту відносять:

- 1) ідентифікацію емоційного стану, розуміння взаємозв'язку між емоціями (афект), мисленням (когніцією) і дією (конативна сторона);
- 2) процес управління за своїми емоційними станами;
- 3) здатність перебувати в емоційному стані, який сприяє досягненню успіху;
- 4) здатність зчитувати емоції інших людей, бути емпатійним;

5) здатність налагоджувати міжособистісні стосунки з людьми і вміння їх підтримувати [1].

Така структура є ієрархічною. Так, передумовою управління емоціями є ідентифікація. Здатність продукувати емоційні стани, що призводять до успіху – це є один із аспектів управління емоціями. Ці компоненти виступають частиною наступної – здатність налагоджувати міжособистісні стосунки з людьми і вміння їх підтримувати. Потрібно зазначити, що Д. Гоулман доопрацював структуру емоційного інтелекту та виділив такі чотири компоненти: самосвідомість, самоконтроль, соціальне розуміння і управління взаємовідносинами. Також, автор рекомендує розвивати певні здібності:

- 1) розуміння власних емоцій (ідентифікація емоцій; розуміння джерел, які їх викликали; усвідомлення різниці між емоціями та діями);
- 2) керування власними емоціями (толерантність до фруструючих, негативних подій; уміння керувати гнівом; уміння не вдаватися до образ і принижень інших людей; конструктивне вираження гніву; розвивати позитивне мислення; управління стресом);
- 3) самомотивація (відповідальність; емоційна та когнітивна фіксація на завданні; виключення імпульсивності в поведінці);
- 4) розуміння емоцій інших (емпатія, розуміння перспектив інших, вміння слухати);
- 5) соціальні вміння (здатність налагоджувати міжособистісні стосунки з людьми; вміння підтримувати конструктивні відносини з людьми; вміння керувати та уникати конфліктів; позитивна комунікація) [1].

Американський психолог Р. Бар-Он надає широке трактування поняттю «емоційного інтелекту». Вчений виділяє «некогнітивні здібності» – знання і компетентності, які допомагають людині успішно вирішувати життєві ситуації будь якого порядку (як позитивні, так і негативні). До них відносяться:

- 1) самопізнання – розуміння своїх емоцій, дослідження себе, впевненість в собі, самореалізація.

2) навички міжособистісного спілкування – емпатійна взаємодія, відповідальність, взаєморозуміння.

3) адаптаційні здібності – вміння оцінювати ситуацію, відповідно на її реагувати та пристосовуватися до нових умов, якщо ті того вимагають.

4) управління стресовими ситуаціями – резиліентність, контроль за імпульсивними емоціями.

5) домінування позитивного настрою – відчуття щастя, оптимізм [20].

Так, відштовхуючись від існуючих концепцій, вчений Д. В. Люсін «емоційний інтелект» розглядає як конструкт, що складається з когнітивних здібностей та з особистісних характеристик. Емоційний інтелект формується протягом життя людини під впливом різних факторів, які обумовлюють рівень розвитку емоційного інтелекту та специфічні індивідуальні особливості. Вчений виділяє три групи факторів: 1) когнітивні здібності (швидкість і точність переробки емоційної інформації); 2) уявлення про емоції (як інформацію про самого себе та про інших людей); 3) властивості емоційності (резиліентність, емоційна чутливість) [13].

Запропонована модель емоційного інтелекту Д. В. Люсіна принципово відрізняється від інших психологічних моделей. В першу чергу тим, що відсутні особистісні характеристики, які корелюють із здатністю до розуміння та керування емоціями. Проте, є такі особистісні характеристики, які впливають на рівень емоційного інтелекту та його індивідуальні особливості [13]. На думку М. А. Манойлової емоційний інтелект – це «здатність людини до усвідомлення, прийняття та регуляції емоційних станів і почуттів інших людей і себе самого» [16]. Емоційний інтелект за М. А. Манойловою – це поняття інтегративне. Воно включає: інтелект, емоції та волю. При цьому воля у емоційному інтелекті виступає як засіб підпорядкування емоційного інтелектуальному. Автор моделі виділяє в структурі емоційного інтелекту два «аспекти»: внутрішньоособистісний і міжособистісний, або соціальний (здатність керувати собою і здатність керувати взаєминами з людьми) [14]. До першого «аспекту» належить: усвідомлення своїх почуттів, впевненість у собі,

відповідальність, самооцінка, активність, терпимість, мотивація на досягнення, самоконтроль, гнучкість, відкритість новому досвіду, зацікавленість, оптимізм. Другий «аспект» передбачає: комунікативність, відкритість, емпатію, здатність враховувати і розвивати інтереси іншої людини, повагу до людей, вміння працювати в команді, здатність адекватно оцінювати і прогнозувати міжособистісні взаємини [15]. В якості основних характеристик емоційного інтелекту виділяється емпатія, толерантність, асертивність і самооцінка [16].

У контексті операціоналізації поняття Е. Л. Носенко пропонує до ознак емоційного інтелекту включити складові «Великої П'ятірки», а саме: відкритість новому досвіду, дружелюбність, сумлінність, резиліентність, екстраверсію. Таким чином, поряд з емоційним інтелектом стоять особистісні якості, які необхідні для успішної життєдіяльності й, одночасно, відображають ті характеристики особистості, які відображають її емоційність. Е. Л. Носенко та Н. В. Коврига [18] визначили компоненти емоційного інтелекту – п'ять факторів «Великої П'ятірки». До них належать такі показники: рівня тривожності (ситуативної та особистісної); рівня самооцінки; толерантності до невизначеності; академічної успішності; стратегії допомагаючої поведінки. Ознаки емоційного інтелекту автори об'єднують у чотири групи: 1) онтологічні опосередковуючі внутрішні ознаки (фактори «Великої П'ятірки»); 2) феноменологічні внутрішні ознаки (показники еґо-контролю і еґо-гнучкості; рівень толерантності до невизначеності); 3) ознаки сенситивності суб'єктів до емоціогенних подразників (показники оцінки особистістю свого рівня психологічного благополуччя, своєї тривожності); 4) ознаки суб'єктивного переживання успішності власної життєдіяльності (показники оцінки особистістю використання відповідних стратегій допомагаючої поведінки) [18].

Дещо інший погляд на визначення емоційного інтелекту, відмінний від вищеописаних моделей, пропонує В.Д. Шадріков, вважаючи, що на процес пізнання взаємопов'язано впливають емоційні та інтелектуальні характеристики особистості, і емоційний інтелект не може розглядатися поза вивченням інтелекту, що є проявом пізнавальної здатності особистості. Оцінити,

переробити і використовувати свої емоції може тільки людина з розвиненим рівнем інтелекту, а значить всі перераховані здібності, що входять до складу емоційного інтелекту, просто не можуть бути розвинені при нерозвиненому або низькому рівнях інтелектуальних здібностей особистості [22].

Варто вказати на те, що для представників екстремальних видів професій адекватність емоційної оцінки ситуації та відповідність емоційної реакції є дуже важливим чинником, який дозволяє бути професійно емоційно-вольово надійним. Це, в свою чергу, є дуже показовим критерієм «професійної норми». Саме емоційна надійність найчастіше виступає як резилієнтність у цілому [6].

Таким чином, аналіз літератури показав, що в даний час існує множинність підходів до формулювання поняття емоційний інтелект.

1.2. Поняття толерантності до невизначеності у роботі військових

Питання, що стосуються проблеми толерантності до невизначеності порушуються в багатьох працях західних дослідників (S.Budner, P.Ehrlich, G.Hofstede, M.Kirton, A.Furnham, та ін.). Всі вони визнають той факт, що світ повен протиріч і невизначеності.

«Невизначеність є фактом, до боротьби з яким мають бути готові усі форми життя», – так починається вступ до роботи, що розглядає проблему прийняття рішень в ситуаціях невизначеності [4, с.54].

Найбільший внесок у вивчення психологічних складових конструкту толерантності до невизначеності зробили такі зарубіжні: Т. Адорно, І. Френкель-Брунsvік, С. Баднер, Р. Нортон, Д. Мак-Лейн та вітчизняні дослідники: Н. Алексеєнко, І. Бідонько, А. Гусєв, Н. Губа, Ж. Гладких, В. Зінченко, О. Демчина, А. Дуднік, В. Кириченко, І. Клименко, І. Кравченко, С. Кузікова, Т. Корнілова, І. Ламаш, С. Литвин, П. Лушин, М. Мельничук, В. Моргун, В. Павленко, О. Саннікова, М. Холодна. У працях перерахованих вчених розуміння конструкту толерантності до невизначеності є вкрай різноманітним. Так, наприклад, вивчення толерантності до невизначеності починалося з досліджень авторитарної особистості, оскільки авторитарність є яскравим

проявом інтолерантності до невизначеності. Далі розгляд толерантності до невизначеності зміщується на вивчення невизначених стимулів. Пізніше вчені акцентують увагу на особливості когнітивної сфери. Також набувають актуальності підходи, які розглядають толерантність до невизначеності у феноменологічному вимірі (як властивості переживання). Слід зазначити, що робляться спроби розглядати толерантність до невизначеності як поняття, що походить від більш широкого терміну «толерантність». В той же час, розробляються підходи, які визначають толерантність до невизначеності як соціальну установку. Деякі концепції, які базуються на емпіричних дослідженнях конструкту толерантності до невизначеності і, відтак, визначають його через компоненти, що є доступними вимірюванню за допомогою психодіагностичного інструментарію. Окрім того, з'являються концепції, які розглядають толерантності до невизначеності перш за все у екзистенційному та ціннісному вимірі.

Варто також згадати болгарську дослідницю К. Стойчеву, яка зробила значний внесок у напрямі вивчення невизначеності. Вчена зауважує, що ми маємо лише обмежений контроль над природними і соціальними умовами нашого життя. Коли ми не можемо цілком контролювати свою поведінку та її вплив на навколишнє, на інших людей та й на нас самих, ми говоримо, що наше життя наповнене ситуаціями невизначеності. Це ті ситуації, в яких ми змушені діяти в умовах недостатньої ясності, відсутності інформації, а також це абсолютно нові і незнайомі нам ситуації в яких вивірені, випробувані, вивчені нами способи мислення і способи дій не можуть розв'язати проблем, що виникають [4, с. 48].

Поняття «толерантність» визначають як терпеливість, витривалість, яка характеризується проявом психічної стійкості при наявності стресорних чинників, що виникли в результаті зменшення чутливості до їх впливу, який повторюється. «Толерантність – це відсутність ослаблення реагування на будь-який несприятливий фактор в результаті зниження чутливості до його впливу» [4, с. 48].

Своє визначення толерантності до невизначеності дають Е. Носенко і М. Шаповал: «Толерантність до невизначеності – це здатність людини відчувати позитивні емоції в нових, неструктурованих, неоднозначних ситуаціях, сприймаючи їх не як загрозливі, а як такі, що містять виклик» [18, с. 56]. Толерантність до невизначеності – це «тенденція розглядати ситуації невизначеності як бажані» [6.]. Звідси ми бачимо, що толерантність до невизначеності вивчали та вимірювали в різний спосіб, використовували різні підходи та критерії.

Закордонні вчені-психологи пояснюють, що більшість людей відчувають страх і навіть «відразу» перед невідомим, новим та неясним, прагнуть ухилятися від різних неприємних ситуацій. Бажання уникати конфліктів і хвилювань є яскравим бажанням саме тих, хто менш толерантний до невизначеності. Цікавим є й той факт, що ті особистості, які мають меншу толерантність до невизначеності є більш схильними до догматизму і консерватизму. Такі люди віддають перевагу більш підтвердженій і менш об'єктивній інформації. Вважається, що ті хто прагне до визначеності, мають стереотипність мислення, перебільшену повагу до влади, невміння розуміти людей і аналізувати їхні вчинки, а також характеризуються наявністю серйозних особистісних проблем [17]. Інша ситуація з людьми, які *інтолерантовані до невизначеності*, тобто, вони сприймають ситуації невизначеності як джерело психологічного дискомфорту та загрози. Складається враження, що невизначеність їх лякає і збентежує. Коли ж вони зустрічаються з невизначеністю, такі люди відчувають сильні негативні емоції, такі як тривога і стрес. Їхня реакція виявляється у прийнятті позиції захисту, дезорганізації і блокаді механізмів пристосування до сформованої ситуації. Якщо ж говорити про інтолерантних до невизначеності людей, то вони схильні виражати категоричні судження, як, наприклад – «чорне і біле», та зводити свою думку про ситуацію як набір зауважень та стереотипної поведінки. Така позиція не дозволяє оптимально розв'язати та вирішити проблему [4, с.55].

Люди, які ж толерантні до невизначеності, в більшій мірі здатні переносити почуття тривоги і невпевненості, які викликані невизначеністю. Їх реакції є менш напруженими і більш різноманітними. Вони сприймають ситуації невизначеності більш адекватно, реалістично, не заперечуючи їх складових. Такі люди схильні виробляти в більшій мірі скоординовану поведінку. Вони здатні досить довго протистояти дискомфорту, який спричиняють такі ситуації для того, щоб пристосуватися і виробити найбільш придатну і гнучку реакцію на сформовану ситуацію [17].

А.І. Гусєв вирізняє чотири етапи у дослідженні толерантності до невизначеності як психологічного конструкту [2; 3]:

1. 1950-1970-ті роки – період ранніх досліджень: з'являється перша наукова робота щодо толерантності до невизначеності Френкель-Брунсвіка та перший опитувальник толерантності до невизначеності О'Коннора (1952 р.); робота С. Бандера (1962 р.), у якій є шкала толерантності до невизначеності, якою психологи користуються і дотепер; дослідження С. Бочнера (1965 р.), де вперше системно представлено характеристики інтолерантної до невизначеності особистості [3].

2. 1970 –1980 рр. – виражений спалах інтересу до толерантності до невизначеності у наукових колах. Загалом дослідження цього періоду зосередженні не лише на з'ясуванні природи конструкту толерантності до невизначеності, але і на пошуку зв'язків з іншими конструктами (локусом контролю, необхідністю структурування та догматизму, сприймання гумору, самоактуалізацією, віковими особливостями). Також з'являються нові вимірювальні шкали. Перехід від з'ясування природи конструкту до пошуку його місця у системі інших конструктів відображає такі тенденції цього періоду: виражені запити практики та довершення хоч і переважно інтуїтивного, проте константного образу тієї сутності, котра репрезентується конструктом толерантності до невизначеності [2; 3].

3. 1980 –1990 рр. –помітне затухання інтересу до вивчення толерантності до невизначеності. Інтенсивна тенденція розвитку попереднього етапу

змінюється на екстенсивну: конструкт вивчається переважно у віковій та соціальній психології, помітно розширюється географія досліджень. Також збагачується вимірювальний інструментарій: шкала Вігано ля Роса і шкала ТН/ІТН Натта [2; 3].

4. 1990 р. і до сьогодні – черговий виток наростання інтересу до вивчення толерантності до невизначеності. Велика кількість досліджень мають винятково практичну орієнтацію (толерантність до невизначеності в процесі підготовки бізнесменів та медичних працівників; толерантність до невизначеності і креативність; зв'язок толерантності до невизначеності зі сном та політичними орієнтаціями). Також досліджуються психологічні конструкти, котрі мають найтісніші зв'язки з толерантністю до невизначеності: потреба в точності, потреба в структуруванні курсу, прийняття ризику, поведінкова експресія [11, с. 94]. Лише на даному етапі починають з'являтися вітчизняні дослідження, присвячені толерантності до невизначеності. При цьому вітчизняні дослідники опираються на роботи зарубіжних вчених і працюють у напрямку вивчення: соціально-психологічного значення толерантності до невизначеності; ролі толерантності до невизначеності для творчої обдарованості; формування дивергентного мислення в контексті толерантності до невизначеності; ролі толерантності до невизначеності у ефективному консультуванні; значення толерантності до невизначеності для розвитку ідентичності особистості [8, с.61-70].

Професійна толерантність є якістю, яка забезпечує професійне спілкування в гуманному аспекті до людини, формування резиліентності до впливу несприятливих чинників та ситуацій, які здатні виникати у професійному середовищі, при цьому збереженні власних психологічних ресурсів та виробленні відповідних умінь та компетенцій, які допомагають долати труднощі в різних професійних ситуаціях. А тому, толерантність до невизначеності, як особистісна властивість, дозволяє військовому залишатися психологічно стійким, в той час коли на його особистість впливає низка різного роду фрустраторів, а також дозволяє узгоджувати між собою інтереси та точки зору

колег без застосування психологічного тиску, використовуючи методи роз'яснення та переконання, не спричиняти шкоди іншим та собі.

А. Тягунов характеризує професійні ситуації, які можна віднести до ситуацій невизначеності та пропонує два види уявлень про них: 1) невизначеність результату, але відомі альтернативи вибору та наслідки; б) невизначеність, що є результатом невпевненості в події, яка має наступити, а також коли суб'єкту невідомі наслідки [21].

О. Колесніченко характеризує психологічну готовність до ризику військовослужбовців вказує, що ризикова ситуація є різновидом невизначеності, а ризик виникає за умови, коли професійне рішення прийняте в умовах невизначеності. Звідси, невизначеність – це неоднозначність та відсутність в повній мірі знання та впевненості у вирішенні певної ситуації [6].

Резюмуючи вищевказане, можемо стверджувати, що рішення, які приймає військовий доводиться приймати за різних умов: 1) в ситуаціях невідомості; 2) в ситуаціях недостовірності фактів подій; 3) в ситуаціях неоднозначності. Звідси, також можемо говорити про *часову або ж перспективну невизначеність* (це тоді, коли з'являються непередбачені фактори) та *ретроспективну* (тоді виникає, коли бракує інформації про поведінку об'єкта чи суб'єкта в минулому) [9].

Якщо ж ситуація недостовірності, то відомості про події чи людей характеризується як: а) неповна, б) недостатня, в) недовизначена, г) неадекватна. Чинниками виникнення неоднозначності є зовнішнє середовище і процес використання хибної інформації.

Дослідження психологічних особливостей розвитку професійно важливих фізичних якостей військового показало, що їх розвиток варто здійснювати в умовах часової, просторової та стохастичної невизначеності. А тому, О. Хміляр всі умови небезпеки поділяє на два типи: альтернативну невизначеність (коли є відомо час виникнення задачі, але характер залишається невідомим); часову невизначеність (коли не відомо час появи стимула). Можливий і третій варіант – коли діє і альтернативна, і часова невизначеність [23, с. 126-128].

Отже, професія військовослужбовця пов'язана з роботою в ситуації невизначеності. Здатність справлятися з невизначеністю є одним з ключових умінь в діяльності військового і пов'язана з професійною соціалізацією і професійним саморозвитком.

Висновки до розділу 1

Дослідження емоційного інтелекту здійснювалося в рамках зарубіжних психологічних теорій: теорії емоційної компетентності Д. Гоулмана, некогнітивної теорії емоційного інтелекту Р. Бар-Она, теорії емоційно-інтелектуальних здібностей Дж. Майер, П. Селовей, Д. Карузо. У вітчизняній психології над цією проблемою працювали Л. С. Виготський, С. Л. Рубинштейн і А. Н. Леонтьєв. В сучасній українській психології проблема емоційного інтелекту стає більш актуальною та зустрічаємо роботи в рамках вивчення: організованого навчання (Т. П. Березовська), функцій емоційного інтелекту (Е. Носенко), детермінант внутрішньої свободи особистості (Г. Березюк) та як показника цілісного розвитку особистості (О. Філатова).

Отже, під *емоційним інтелектом* розглядаємо здатність людини до усвідомлення, прийняття та регуляції емоційних станів і почуттів інших людей і себе самого.

Також, нами було встановлено, що для військовослужбовця, а ця професія відноситься до екстремальних видів, адекватність емоційної оцінки ситуації та відповідність емоційної реакції є однією із найважливіших чинників поведінки. Професія військового пов'язана з роботою в ситуаціях невизначеності. А тому здатність справлятися з невизначеністю є одним з ключових умінь в діяльності військового.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ЧОЛОВІКІВ ТА ЖІНОК-ВІЙСЬКОВИХ

2.1. Методи та організація дослідження емоційного інтелекту військових

Дослідження емоційного інтелекту військових у контексті толерантності до невизначеності проводилося з використанням діагностичного матеріалу, який відповідає завданням дослідження, враховує специфіку об'єкта та предмета дослідження, особливостей вибірки.

1. Тест емоційного інтелекту (Д. В. Люсіна). В основу опитувальника покладена трактування емоційного інтелекту як здатності до розуміння своїх і чужих емоцій і управління ними [12].

Автор методики вказує, що і здатність до розуміння, і здатність керувати емоціями передбачає спрямування як на власні емоції, так на емоції інших людей. А тому, можна виділити внутрішньоособистісний та міжособистісний емоційний інтелект.

Опитувальник має 46 тверджень. Досліджуваному пропонується висловити ступінь своєї згоди/незгоди з цими твердженнями, використовуючи 4 бальну шкалу: «зовсім не згоден», «скоріше не згоден», «скоріше згоден», «повністю згоден». Потім, результати за опитувальником об'єднуються в 5 субшкал, а ті, в свою чергу, об'єднуються в 4 шкали більш загального порядку: РЕ – розуміння емоцій, УЕ – управління емоціями, МЕІ – міжособистісний емоційний інтелект, ВЕІ – внутрішньоособистісний емоційний інтелект [12].

Саме трактування емоційного інтелекту, яке дає автор, включає здатність особистості розуміти свої та чужі емоції та вміти здійснювати над ними керівництво. Так особистість здатна розпізнати емоцію, яку відчуває в стані «тут і тепер», тобто відчуває сам факт, що таке емоційне переживання присутнє в ній та здатна розпізнати таку емоцію в інших людях. Далі, особистість може ідентифікувати цю емоцію, тобто знайти для неї певне словесне визначення – що це за емоція. Після того людина може зрозуміти причини, які викликали в цю

хвилину дану емоцію та зрозуміти до яких наслідків вона здатна привести. Наступним етапом є безпосереднє управління емоціями: їх інтенсивністю, зовнішнім вираженням, довільністю.

При цьому, автор зазначає, що здатність до розуміння і здатність до управління емоціями має спрямування на власні емоції та на емоції інших людей. Звідси виділяємо два види емоційного інтелекту: внутрішньоособистісний та міжособистісний.

2. Шкала толерантності до невизначеності Д. Л. МакЛейна (модифікація Є.М. Осін). Розроблена Д. Л. МакЛейном в 1993 році під назвою Multiple Stimulus Types Ambiguity Tolerance Scale-I (MSTAT-I). Опитувальник Д. Л. МакЛейна передбачає набір з 19 тверджень, який оцінюється за семибальною шкалою. Вираховуються показники 5 субшкал по 2 блокам: ставлення до новизни, ставлення до складних завдань, ставлення до невизначених ситуацій, надання переваги невизначеності, толерантність до невизначеності та загальна оцінка за методикою [19].

Індивідуальний бал толерантності до невизначеності визначається шляхом підрахунку числових значень відповідей. Таким чином, в сумі досліджуваний може набрати від -66 до +66 балів. Отож, якщо значення має від'ємне значення, то це може свідчити що особистість відчуває дискомфорт у складних невизначених ситуаціях. Таку особистість може супроводжувати страх невідомості, а тому вона прагне зробити так, щоб у її житті панувала максимальна ясність. Такого результату особистість може досягати шляхом спрощення складної ситуації, або ж уникненні існуючих проблем. Якщо значення має позитивний знак, то така людина здатна усвідомлювати і приймати всю складність, неоднозначність зовнішнього світу. Одночасно, контролює ситуацію та не сприймає її як дискомфортна. Такі особистості більш схильні обирати творчі шляхи вирішення проблеми.

3. Шкали толерантності та інтолерантності до невизначеності в модифікації опитувальника С. Баднера (Т. В. Корнілова, М. О. Чумакова). Шкала толерантності - інтолерантності до невизначеності Баднера (англ.

Budner's Scale of Tolerance - Intolerance of Ambiguity) - перша самостійна методика, спрямована на діагностику толерантності до невизначеності. Містить в собі дві шкали: толерантність до невизначеності і інтолерантності до невизначеності. Всі пункти підраховуються в прямих значеннях: від «абсолютно не згоден» - 1 бал до «абсолютно згоден» - 7 балів.

Опитувальник містить 16 запитань. Автор виділяє низку характеристик невизначених ситуацій. До її числа ввійшли найбільш поширені, які пов'язані із новизною, суперечливістю та складністю, що і стали субшкалами в опитувальнику.

Варто відмітити такий показник в опитувальнику як інтолерантність до невизначеності. Це важлива характеристика особистості, коли людина може почуватися комфортно в ситуаціях, які містять напругу. Така особистість здатна приймати рішення і діяти в складних ситуаціях і при незначній поінформованості, здатна брати на себе відповідальність, вміє без сумнівів приймати рішення, без страху, що щось не вийде. Кожну ситуацію така особистість бачить як можливість для розвитку. Якщо показник інтолерантності до невизначеності високий, то це більше про протилежні відчуття, про відчуття страху та постійної небезпеки. Звідси відсутність будь-якої інформації або її недостатність приносять такий людині дискомфорт. А тому, інтолерантні до невизначеності люди відчувають себе краще в ситуаціях, які вони здатні чітко проконтролювати, в середовищі, яке для них є знайомим, цілі і задачі мають бути максимально ясними та чіткими.

Інтолерантні люди до новизни часто демонструють в своїй поведінці догматизм, конформність, ригідність, стереотипність. І навпаки, особистість, яка є толерантна до новизни, сприймає ці ситуації через призму відкриття нових можливостей, розвитку своєї особистості в різних аспектах життєдіяльності.

Інтолерантні люди до складних ситуацій характеризуються як такі, які уникають складних завдань, відповідальності та проявляють конформізм по відношенню до інших людей. Навпаки толерантна до складнощів особистість

готова нести відповідальність та на все має власну думку, здатна критично мислити та адекватно реагувати на різні складні ситуації.

І остання субшкала інтолерантність до суперечливості передбачає здатність реагувати на ситуації, які є дуже важкими та неможливо вирішити. А тому, люди які є інтолерантними до подібних ситуацій часто із страхом реагують на пошук рішень, які вибивають їх із звичного режиму. Їм необхідний вибір, який є зрозумілим для нього, стандартним, йому необхідна повна поінформованість, а їх рішення мають бути максимально ясними.

Математична обробка результатів здійснювалася з використанням статистичних методів, а саме було застосовано середнє арифметичне значення, знаходження рівнів вираженості ознаки у відсотках, t – критерій Стьюдента, кореляційний аналіз Спірмена.

2.2. Процедура дослідження емоційного інтелекту військових

Відповідно до мети, поставлених завдань та гіпотези дослідження було проведено емпіричне дослідження емоційного інтелекту військовослужбовців, яке реалізовувалося поетапно.

Перший етап. Передбачав підготовчі дії, а саме: розробку процедури дослідження; підбір відповідного психодіагностичного інструментарію, спрямованого на вивчення емоційного інтелекту, а також толерантності до невизначеності. До групи досліджувальних ввійшли 15 чоловіків та жінок військовослужбовців.

Другий етап передбачає здійснення емпіричного дослідження емоційного інтелекту військовослужбовців у контексті толерантності до невизначеності. Нами була застосована методика «Опитувальник емоційного інтелекту «ЕмІн» (Д. В. Люсін), шкали толерантність до невизначеності Д. Л. МакЛейна (модифікація Є. М. Осін).

Третій етап передбачає здійснення кореляційного аналізу – дослідження взаємозв'язку емоційного інтелекту та толерантності до невизначеності у жінок та чоловіків військових, формуються висновки.

Дослідження проводилося впродовж 2023 року на базі Військової частини А1435, смт. Озерне, Житомирського району Житомирська область. До вибірки ввійшли військовослужбовці загальною чисельністю 56 осіб, з них 24 жінки і 32 чоловіка.

Висновки до розділу 2

На основі теоретичного аналізу проблеми дослідження емоційного інтелекту у чоловіків та жінок-військових ми вибрали наступні діагностичні методики: «Опитувальник емоційного інтелекту «ЕМІн» (Д. В. Люсін), шкала толерантності до невизначеності Д. Л. МакЛейна (модифікація Є. М. Осін), шкали толерантності та інтолерантності до невизначеності в модифікації опитувальника С. Баднера (Т. В. Корнілова, М. О. Чумакова).

Для виявлення статистичного зв'язку між отриманими результатами нами використовувався метод знаходження коефіцієнта кореляції Спірмена, t – критерій Стюдента, методи описової статистики: середнє арифметичне значення, відсотковий аналіз.

Нами було сплановано програма дослідження особливостей взаємозв'язку емоційного інтелекту та толерантності до невизначеності у жінок та чоловіків військових, визначено вибірку та базу проведення дослідження.

РОЗДІЛ 3
ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ
ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ У КОНТЕКСТІ ТОЛЕРАНТНОСТІ ДО
НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

**3.1. Особливості емоційного інтелекту у чоловіків та жінок-
військових**

Емоційний інтелект – це здатність особистості до розуміння та керування емоціями. Ті, що мають високий рівень емоційного інтелекту мають кращі результати на роботі, мають кращі успіхи в особистому житті: таким людям легше приймати рішення та брати на себе відповідальність. Емоційний інтелект є тим рушієм, що допомагає конструктивно контактувати з іншими людьми, при цьому задоволення від такого спілкування отримують дві сторони.

Результати дослідження емоційного інтелекту у жінок та чоловіків військових наведені в таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

Показники емоційного інтелекту у жінок та чоловіків військових

Шкали емоційного інтелекту	Середнє значення (\bar{x})		t	p
	Жінки	Чоловіки		
Міжособистісний емоційний інтелект	42,80	44,00	0,78	-
Внутрішньо особистісний емоційний інтелект	52,40	45,40	4,18	0,001
Розуміння емоцій	48,20	43,40	2,18	0,05
Управління емоціями	46,40	44,40	1,05	-
Загальний показник емоційного інтелекту	95,00	88,20	2,97	0,01

Як видно з даних наведених у таблиці 3.1. за шкалою «Внутрішньоособистісний емоційний інтелект» спостерігається достовірні

відмінності ($52,40 \pm 1,07$ та $45,40 \pm 1,29$, при $p \leq 0,001$). Це означає, що жінки військові здатні до розуміння власних емоцій і управління ними. Їх розпізнавання й ідентифікації, розуміння причин, здатність до вербального опису. Потреба управляти своїми емоціями, викликати і підтримувати бажані емоції і держати під контролем небажані.

Також у жінок військових прослідковуються вищі показники за наступними шкалами «Розуміння емоцій» ($48,20 \pm 1,45$ та $43,40 \pm 1,66$, при $p \leq 0,05$), а також «Загальний емоційний інтелект» ($95,00 \pm 1,04$ та $88,20 \pm 2,04$, при $p \leq 0,01$). Тобто, жінки-військові можуть контролювати інтенсивність емоцій, перш за все приглушити надмірно сильні емоції, контролювати зовнішнє вираження емоцій, а також при необхідності довільно викликати ту чи іншу емоцію, здатність розуміти і керуватися своїми та чужими емоціями має хороші передумови успішності та ефективності в діяльності військовослужбовця.

Отже, жінки військові мають здатність застосовувати конструктивні, продуктивні, позитивні моделі поведінки в ситуації стресу, а також розпізнати, встановити сам факт наявності емоційного переживання своїх та чужих емоцій.

3.2. Особливості толерантності до невизначеності у жінок та чоловіків військових

Поняття «толерантність» вживають з метою показати повагу, сприйняття та розуміння різноманіття різних культур, особистостей, форм їх самовираження. А тому, формуваючи толерантність ми зосереджуємося на певні знання, якими кожна особистість має володіти; на наявність певних особистісних характеристик, таких як: відкритість, свобода думки, гуманність, наявність совісті й чітких переконань про себе, інших, про світ.

В цілому для толерантної до невизначеності особистості військового характерними є: потяг до невизначених ситуацій; почуття комфорту у момент перебування у невизначеній ситуації; сприймання невизначених ситуацій як бажаних; здатність розмірковувати над проблемою, навіть якщо є невідомими усі фактори та можливі наслідки прийняття рішення; здатність приймати конфлікт

та напруження, що виникають у невизначених ситуаціях; здатність опиратись відсутності зв'язку та логіки у інформації що надходить; здатність приймати невідоме; здатність сприймати нові, незнайомі та ризиковані ситуації як стимулюючи; готовність пристосуватись до невизначеної ситуації чи ідеї □.

Результати дослідження толерантності до невизначеності жінок та чоловіків військових наведені у таблиці 3.2.

Таблиця 3.2

**Показники толерантності до невизначеності у жінок та чоловіків
військових**

Шкали толерантності до невизначеності	Середнє значення (\bar{x})		t	p
	Жінки	Чоловіки		
Ставлення до новизни	12,80	12,20	0,60	-
Ставлення до складних завдань	26,80	26,60	0,12	-
Ставлення до невизначених ситуацій	32,60	30,00	1,10	-
Перевага невизначеності	42,60	41,00	0,63	-
Толерантність до невизначеності	33,80	32,60	0,41	-
Загальний бал	76,40	73,60	0,57	-

Толерантність до невизначеності в роботі військового є певною особистісною характеристикою, яка дозволяє йому витримувати низку кризових проявів, які пов'язані з невизначеністю власних сенсів життя, а також переходу від ідентичності цивільного до нової ідентичності військового. Якщо військовий є інтолерантною до невизначеності особистістю, то він більше схильний сприймати незвичні та складні ситуації як загрозливі. Тому є закритим до нових можливостей, збільшення власного досвіду, особистісному зростанню.

Результати дослідження толерантності та інтолерантності до невизначеності у жінок та чоловіків військових наведені у таблиці 3.3.

Таблиця 3.3

Показники толерантності та інтолерантності до невизначеності у жінок та чоловіків поліцейських

Шкали	Жінки	Чоловіки	t	p
Інтолерантність до невизначеності	35,00±1,47	36,40±0,85	0,82	-
Толерантність до невизначеності	30,60±1,47	28,40±1,30	1,12	-

За шкалою «інтолерантність до невизначеності» у жінок військових показник склав 35,00±1,47, а у чоловіків військових (36,40±0,85), відмінностей не виявлено. Це означає, що вони однаково мають середній високий рівень тривожності в ситуаціях невизначеності або загрози її виникнення, навіть якщо ця невизначеність означає розвиток і позитивні зміни в майбутньому.

За шкалою «толерантність до невизначеності» також подібність показників (30,60±1,47 та 28,40±1,30), відмінностей не виявлено. Це означає, що чоловіки та жінки військові мають однаково низький рівень. Вони розглядають будь-яку невизначену ситуацію як можливість вибору, розвитку, придбання нового досвіду, можуть відчувати деструктивну тривогу в невизначених ситуаціях, а також ускладнену здатність активно і ефективно діяти в них.

Виходячи з цього, досліджувані жінки та чоловіки військові характеризуються середньою здатністю прийняття умов невизначеності (їх пошуку, вміння діяти в них) та низьким рівнем уникнення невизначеності (страх невизначеності), прагнення до ясності.

Отже, військові жінки та чоловіки рівною мірою сприймають невизначені ситуації як бажані, що містять у собі потенціал та деякі можливості, вбачають у них виклик своїм здібностям та не охоче йдуть на ризик, щоб використати такі ситуації у власних цілях. У військових середні показники прагнення до новизни, незвичайних подій та ситуацій, ризикованих та небезпечних пригод. Тому

військові чоловіки та жінки розглядають ситуацію невизначеності як певну яка може надати вибір, сприяти розвитку, набуттю якогось нового досвіду.

3.3. Особливості взаємозв'язку емоційного інтелекту та толерантності до невизначеності у жінок та чоловіків військових

Результати вивчення взаємозв'язків емоційного інтелекту та толерантності /інтолерантності до невизначеності у жінок військових, наведені в таблиці 3.4.

Таблиця 3.4

Взаємозв'язки емоційного інтелекту та толерантності/інтолерантності до невизначеності у жінок військових (r)

Шкали	1	2	3	4	5	6	7
Міжособистісний емоційний інтелект	751**	741**	731**	702**	742**	-872***	402
Внутрішньоособистісний емоційний інтелект	271	501	-281	-202	-021	-262	-142
Розуміння емоцій	881***	852***	611**	731**	691**	-751**	302
Управління емоціями	631**	621**	311	46	361	-671**	071
Загальний бал EI	0,861***	811***	711**	731**	681**	-0,781***	311

Примітки: 1. Нулі та коми пропущено;

2. рівень значущості : *- $p \leq 0,05$; **- $p \leq 0,01$; ***- $p \leq 0,001$;

3. 1 - інтолерантність до невизначеності; 2 - толерантність до невизначеності; 3 - ставлення до новизни; 4 - ставлення до складних завдань; 5 - ставлення до невизначених ситуацій; 6 - перевага невизначеності; 7 - загальний бал.

Результати, отримані при визначенні кореляції між толерантністю до невизначеності та складовими емоційного інтелекту у жінок військових говорять про позитивний зв'язок між «Інтолерантність до невизначеності» та «Міжособистісний емоційний інтелект» ($r=0,751$; $p\leq 0,01$), «Розуміння емоцій» ($r=0,881$; $p\leq 0,001$), «Управління емоціями» ($r=0,631$; $p\leq 0,01$) та «Загальний емоційний інтелект» ($r=0,861$; $p\leq 0,001$). Це свідчить, що чим більше військові жінки фокусують прагнення до ясності, впорядкованості у всьому і неприйняття невизначеності, тим більше їм властива здатність до розуміння емоцій інших людей і управління ними, здатність до розуміння та управління своїх і чужих емоцій що впливає на рівень розвитку емоційного інтелекту в цілому.

Також «Толерантність до невизначеності» позитивно корелює з такими складовими емоційного інтелекту як «Міжособистісний емоційний інтелект» ($r=0,741$; $p\leq 0,01$), «Розуміння емоцій» ($r=0,852$; $p\leq 0,001$), «Управління емоціями» ($r=0,621$; $p\leq 0,01$) та «Загальний емоційний інтелект» ($r=0,811$; $p\leq 0,001$). Тобто жінкам військовим з підвищенням прагнення до змін, новизни і оригінальності, чим більша готовність йти некерованими шляхами і віддавати перевагу більш складним завдання, тим більше зростає здатність до розуміння емоцій інших людей і управління ними, здатність до розуміння та управління своїх і чужих емоцій, що підвищує рівень розвитку емоційного інтелекту.

Зафіксовано також існування кореляційного зв'язку між «Ставлення до складних завдань» та «Міжособистісним емоційним інтелектом» ($r=0,702$; $p\leq 0,01$), «Розумінням емоцій» ($r=0,731$; $p\leq 0,01$) та «Загальним рівнем емоційного інтелекту» ($r=0,731$; $p\leq 0,01$). Тобто у жінок військових з підвищенням терпимості до задач, які можуть бути складними до розуміння, до несподіваних ситуацій, або до тих, де є певна невизначеність, зростає здатність до розуміння емоцій інших людей і управління ними, здатність до управління своїми і чужими емоціями та емоційного інтелекту в цілому.

Також «Ставлення до новизни» позитивно корелює з «Міжособистісним емоційним інтелектом» ($r=0,731$; $p\leq 0,01$), «Розумінням емоцій» ($r=0,611$;

$p \leq 0,01$) та «Загальним рівнем емоційного інтелекту» ($r=0,711$; $p \leq 0,01$). Це вказує що чим більше досліджувані мають позитивне ставлення до нових подій, які відбуваються у їх середовищі та сприймають новизну адекватно, тим більше в них розвинутий емоційний інтелект.

Зафіксовано також існування кореляційного зв'язку між «Ставлення до невизначених ситуацій» та «Міжособистісним емоційним інтелектом» ($r=0,742$; $p \leq 0,01$), «Розумінням емоцій» ($r=0,691$; $p \leq 0,01$) та «Загальним рівнем емоційного інтелекту» ($r=0,681$; $p \leq 0,01$). Тобто, чим більше у жінок військових розвинуте позитивне ставлення до невизначеності, терпимість до неї, прийняття її, впевненість в тому, що можна впоратися з невизначеною ситуацією, що служать внутрішнім підставою для впевненості в можливості пристосування, то тим більше з'являється розуміння емоцій інших людей і управління ними, а також здатність до розуміння своїх і чужих емоцій.

Але при цьому спостерігається наявність негативного кореляційного зв'язку між «Перевага невизначеності» та «Міжособистісний емоційний інтелект» ($r=-0,872$; $p \leq 0,001$), «Розуміння емоцій» ($r=-0,751$; $p \leq 0,01$), «Управління емоціями» ($r=-0,671$; $p \leq 0,01$) та «Загальний емоційний інтелект» ($r=-0,781$; $p \leq 0,001$). Тобто військові жінки з підвищенням прояву усвідомлювати себе як суб'єкта власних дій, контролю над своїм життям, об'єктивно оцінювати свої успіхи та невдачі, які схильні швидко переходити від планів до дій, знижується здатність до розуміння емоцій інших людей і управління ними, здатність до розуміння та управління своїх і чужих емоцій що впливає на рівень розвитку емоційного інтелекту в цілому.

З іншими складовими емоційного інтелекту та толерантності і інтолерантності до невизначеності у військових жінок кореляційних зв'язків не відмічено.

Далі нами була досліджена специфіка взаємозв'язків емоційного інтелекту та толерантності / інтолерантності до невизначеності у чоловіків військових (див. табл. 3.5).

Таблиця 3.5

**Взаємозв'язки емоційного інтелекту та толерантності /
інтолерантності до невизначеності у чоловіків військових (r)**

Шкали	1	2	3	4	5	6	7
Міжособистісний емоційний інтелект	091	861***	031	751**	471	691**	-551*
Внутрішньоособистісний емоційний інтелект	087	-161	591*	-821***	183	-911***	221
Розуміння емоцій	211	841***	-402	592*	402	622*	-262
Управління емоціями	111	041	651**	071	-121	201	-822
Загальний бал EI	213	591*	531*	-211	661**	-411	-052

Примітки: 1. Нулі та коми пропущено;

2. рівень значущості : *- $p \leq 0,05$; **- $p \leq 0,01$; ***- $p \leq 0,001$;

3. 1 - інтолерантність до невизначеності; 2 - толерантність до невизначеності; 3 - ставлення до новизни; 4 - ставлення до складних завдань; 5 - ставлення до невизначених ситуацій; 6 - перевага невизначеності; 7 - загальний бал.

Результати, отримані при визначенні кореляції між толерантністю до невизначеності та складовими емоційного інтелекту у військових чоловіків говорять про позитивний кореляційний зв'язок між «Толерантність до невизначеності» та «Міжособистісний емоційний інтелект» ($r=0,861$ $p \leq 0,001$), «Розуміння емоцій» ($r=0,841$ $p \leq 0,001$), та «Загальний емоційний інтелект» ($r=0,591$ $p \leq 0,05$). Тобто військовим з підвищенням прагнення до змін, новизни і оригінальності, готовність йти невторованими шляхами і віддавати перевагу більш складним завданням, тим більше їм притаманно здатність до розуміння

емоцій інших людей і управління ними, здатність до розуміння своїх і чужих емоцій, що підвищує рівень розвитку емоційного інтелекту.

Також «Ставлення до новизни» позитивно корелює з «Внутрішньоособистісним емоційним інтелектом» ($r=0,591$ $p\leq 0,05$), «Управління емоціями» ($r=0,651$ $p\leq 0,05$) та «Загальним рівнем емоційного інтелекту» ($r=0,531$ $p\leq 0,05$). Це вказує що чим більше досліджувані мають позитивне ставлення до нових подій, які відбуваються у їх середовищі та сприймають новизну адекватно, тим більше в них розвинута здатність до розуміння власних емоцій і управління ними, а також здатність до управління своїми і чужими емоціями, що забезпечує розвиток емоційного інтелекту в цілому.

Зафіксовано також існування кореляційного зв'язку між «Перевага невизначеності» та «Міжособистісним емоційним інтелектом» ($r=0,691$, $p\leq 0,01$), «Розумінням емоцій» ($r=0,622$, $p\leq 0,01$), а також «Ставлення до складних завдань» та «Міжособистісним емоційним інтелектом» ($r=0,751$, $p\leq 0,01$), «Розумінням емоцій» ($r=0,592$, $p\leq 0,05$). Тобто, з підвищенням прояву усвідомлювати себе як суб'єкта власних дій, контролю над своїм життям, об'єктивно оцінювати свої успіхи та невдачі, які схильні швидко переходити від планів до дій та розвинута терпимість до складних задач, підвищується у чоловіків військових здатність до розуміння емоцій інших людей і управління ними та здатність до розуміння своїх і чужих емоцій.

Але при цьому спостерігається наявність негативного кореляційного зв'язку між «Перевага невизначеності» та «Внутрішньоособистісним емоційним інтелектом» ($r=-0,911$, $p\leq 0,001$), а також «Ставлення до складних завдань» та «Внутрішньоособистісним емоційним інтелектом» ($r=-0,821$, $p\leq 0,001$). Тобто військові чоловіки з підвищенням прояву усвідомлювати себе як суб'єкта власних дій та терпимістю до складних задач, знижується здатність до розуміння власних емоцій і управління ними.

Також зафіксовано кореляційний позитивний зв'язок «Ставлення до невизначених ситуацій» та «Загальний емоційний інтелект» ($r=0,661$, $p\leq 0,01$).

Тобто чоловіки військові з підвищенням позитивного ставлення до невизначеності, терпимість до неї, прийняття її, впевненість в тому, що можна впоратися з невизначеною ситуацією, зростає розвиток емоційного інтелекту в цілому.

З іншими складовими емоційного інтелекту та толерантності і інтолерантності до невизначеності у військових чоловіків кореляційних зв'язків не відмічено.

Висновки до розділу 3

Жінки-військові можуть контролювати інтенсивність емоцій, перш за все приглушити надмірно сильні емоції, контролювати зовнішнє вираження емоцій, а також при необхідності довільно викликати ту чи іншу емоцію, здатність розуміти і керуватися своїми та чужими емоціями має хороші передумови успішності та ефективності в діяльності військовослужбовця.

Військові жінки та чоловіки рівною мірою сприймають невизначені ситуації як бажані, що містять у собі потенціал та деякі можливості, вбачають у них виклик своїм здібностям та не охоче йдуть на ризик, щоб використати такі ситуації у власних цілях. У військових середні показники прагнення до новизни, незвичайних подій та ситуацій, ризикованих та небезпечних пригод. Тому військові чоловіки та жінки розглядають ситуацію невизначеності як певну яка може надати вибір, сприяти розвитку, набуттю якогось нового досвіду.

Існують позитивні прямі кореляційні зв'язки емоційного інтелекту та толерантності до невизначеності.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі подано теоретичне узагальнення та емпіричне дослідження емоційного інтелекту військовослужбовців у контексті толерантності до невизначеності, що дало підстави для таких висновків:

1. Емоційний інтелект – це здатність особистості до розуміння та керування емоціями. Ті, що мають високий рівень емоційного інтелекту мають кращі результати на роботі, мають кращі успіхи в особистому житті: таким людям легше приймати рішення та брати на себе відповідальність. Емоційний інтелект є тим рушієм, що допомагає конструктивно контактувати з іншими людьми, при цьому задоволення від такого спілкування отримують дві сторони.

Поняття «толерантність» вживають з метою показати повагу, сприйняття та розуміння різноманіття різних культур, особистостей, форм їх самовираження. А тому, формуваючи толерантність ми зосереджуємося на певні знання, якими кожна особистість має володіти; на наявність певних особистісних характеристик, таких як: відкритість, свобода думки, гуманність, наявність совісті й чітких переконань про себе, інших, про світ.

Толерантність до невизначеності в особистості військовослужбовця розглядається як здатність активно і продуктивно діяти в будь-якій невизначеній ситуації, як прояв психологічної стійкості, сили волі, високої мотивації.

2. Жінкам-військовим властивий розвинутий емоційний інтелект, вони здатні застосовувати конструктивні, продуктивні, позитивні моделі поведінки в ситуації стресу, а також здатні розпізнати, встановити сам факт наявності емоційного переживання своїх та чужих емоцій, що має хороші передумови успішності та ефективності в діяльності військового.

Військові жінки та чоловіки рівною мірою сприймають невизначені ситуації, вбачають у них виклик своїм здібностям та не охоче йдуть на ризик, щоб використати такі ситуації у власних цілях. У військовослужбовців середні показники прагнення до новизни, незвичайних подій та ситуацій, ризикованих та небезпечних пригод. Виходячи з цього, досліджувані жінки та чоловіки військові характеризуються середньою здатністю прийняття умов невизначеності (їх

пошуку, вміння діяти в них) та низький рівень уникнення невизначеності, у них домінує страх невизначеності та прагнення до ясності.

3. Існує кореляційний взаємозв'язок між рівнем емоційного інтелекту та толерантністю до невизначеності як у чоловіків військових, так і в жінок військових. Чим більше жінки військові фокусують прагнення до ясності, впорядкованості у всьому і неприйняття невизначеності, тим більше їм властива здатність до розуміння емоцій інших людей і управління ними, здатність до розуміння та управління своїх і чужих емоцій що впливає на рівень розвитку емоційного інтелекту в цілому. Також з підвищенням прагнення до змін, новизни і оригінальності, готовність йти невторованими шляхами і віддавати перевагу більш складним завданням, у жінок зростає здатність до розуміння емоцій інших людей та власних і управління ними, що підвищує рівень розвитку емоційного інтелекту.

В свою чергу у чоловіків військових з підвищенням прагнення до змін, новизни і оригінальності, готовність йти некерованими шляхами і віддавати перевагу більш складним завданням, зростає здатність до розуміння емоцій інших людей і управління ними, здатність до розуміння своїх і чужих емоцій, що підвищує рівень розвитку емоційного інтелекту.

Також позитивне ставлення до нових подій, підвищує у чоловіків здатність до розуміння власних емоцій і управління ними, а також здатність до управління своїми і чужими емоціями, що забезпечує розвиток емоційного інтелекту в цілому.

Проведене дослідження показало, що при здійсненні психологічної роботи з військовими необхідно враховувати рівень розвитку емоційного інтелекту, а також його компонентів та особистісних ресурсів, які сприятимуть успішності функціонування в невизначених ситуаціях, здатності до повсякчасної особистісної трансформації та розвитку власної ідентичності.

Очевидними є практична значущість та доцільність подальшого вивчення складових емоційного інтелекту в контексті толерантності до невизначеності, для розробки та застосування рекомендацій щодо підвищення рівня емоційного

інтелекту для підвищення кваліфікації військовослужбовців, їх успішної професійної самореалізації та ефективної взаємодії з побратимами на тлі виконання своїх професійних обов'язків. Це і визначає наші *перспективи подальших досліджень*.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексєєнко Н. В. Толерантність до невизначеності як специфічна умова інноваційної діяльності. *Міжнародна науково-практична конференція «Особистість, суспільство, закон: психологічні проблеми та шляхи їх розв'язання»*. Харків, 2017. 240 с.
2. Артемьева, В. А. Анализ понятия «толерантность» в современной научной литературе. *Молодий вчений*. 2015. № 2 (82). С. 471-474.
3. Бідонько І. В. Зміст і складові толерантності особистості. Київ. 2011. С. 189-194
4. Білевич Н. О. Роль психологічної готовності до ризику в професійній діяльності жінок-поліцейських. *Юридична психологія*. 2018. № 2 (23). С. 156- 170.
5. Губа Н., Гладких Ж. Теоретичний аналіз психологічних чинників, які впливають на формування толерантності. *Психологічні перспективи*. 2018. Вип. 32. С. 97-108.
6. Гусєв А. І. Толерантність до невизначеності як чинник розвитку ідентичності особистості: автореф. дис. ... канд. психол. наук. Одеса, 2009.
7. Гусєв А.І. До проблеми формування та розвитку толерантності до невизначеності. *Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова*. Сер. 12, Психологічні науки. Київ, 2007а. № 17 (41). Ч. 1. С. 165–170.
8. Гусєв А.І. Практичні аспекти формування та розвитку толерантності до невизначеності. *Психологічні перспективи*. 2008. Вип. 11. С. 58–70.
9. Гусєв А.І. Толерантність до невизначеності як чинник розвитку ідентичності особистості: Автореф. дис.канд. психол. наук. Одеса, 2009
10. Демчина О. Гендерна толерантність як соціально-психологічний феномен. *Збірник наукових праць: психологія*. 2019. Вип. 23. С. 35–41.
11. Дуднік О. А. До проблеми толерантності до невизначеності. *Наука і освіта: наук.-практ. журнал*. 2005. № 5-6. С. 54-58.

12. Кириченко В. В. Психологічний аналіз толерантності особистості до невизначеності в сучасному інформаційному суспільстві. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2020. Випуск 1. С. 133-138.
13. Клименко І. В. Становлення індивідуально-стильової саморегуляції та толерантності до невизначеності у військових в процесі професійної підготовки. *Проблеми сучасної психології*. 2017. № 2. С. 80-86.
14. Кокун О.М., Агаєв Н.А., Пішко І.О., Лозінська Н.С. Основи психологічної допомоги військовослужбовцям в умовах бойових дій: Методичний посібник. К.: НДЦ ГП ЗСУ, 2015. 170 с.
15. Колесніченко О.С. Психологічна готовність до ризику військовослужбовців Національної гвардії України: монографія. Харків : Національна академія НГУ, 2017. 308 с.
16. Костюк А. В. Емоційний інтелект та шляхи його розвитку. *Науковий вісник Херсонського державного університету: серія психологічні науки*. 2014. С. 85-89.
17. Кравченко І. А. Значення толерантності в особистісно-професійному розвитку майбутнього психолога. *Вісник післядипломної освіти*. 2011. Вип. 3 С. 324-331.
18. Кузікова С. Б. Толерантність до невизначеності: Теоретико-емпіричні розвідки. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2018. Випуск 3. Том 1. С. 67-72.
19. Кушлик-Дивульська О. І., Кушлик Б. Р. Основи теорії прийняття рішень. Київ. 2014. 94 с.
20. Ламаш І.В. Психологічні особливості працівників ДСНСУ з різним рівнем толерантності до невизначеності. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2013. Вип.13. С.154-169.
21. Литвин С. В. Толерантність до невизначеності як психологічний конструкт. *Психологічний журнал*. 2019. №1 (21). С. 90-107.
22. Литвин С. В. Толерантність до невизначеності як психологічний конструкт. *Психологічний часопис*. 2019. № 1. С. 90-107.

23. Люсин Д.В. Новая методика для измерения эмоционального интеллекта: опросник ЭМИн. *Психологическая диагностика*. 2006. № 4. С. 3 – 22.
24. Ляпунова В. А. Функції толерантності як соціально значущої цінності. *Збірник наукових праць: педагогічні науки*. 2016. Том 3. С. 119-122.
25. Мельничук М. М., Павленко В. М. Психологія толерантності особистості (на матеріалі дослідження студентів): монографія. Полтава: ФОП Мирон І. А., 2014. 244 с.
26. Моргун В. Ф. Психологія багатовимірної толерантності особистості та її межі. *Психологія і особистість*. 2015. №1. С. 143-161.
27. Носенко Е.Л., Коврига Н.В. Емоційний інтелект: концептуалізація феномену, основні функції: моногр. Київ: Вища школа, 2003. 126 с.
28. Осин Е.А. Факторная структура русскоязычной версии шкалы общей толерантности к неопределенности Д. Маклейна. *Психологическая диагностика*. 2010. № 2. С. 65-86.
29. Перегончук Н. В. Ситуація невизначеності перехідного періоду розвитку суспільства як психологічна умова формування професійної компетентності майбутнього психолога. *«ScienceRise»*. 2016. № 3/1(20). С. 41- 45.
30. Саннікова О. П. Толерантність до невизначеності як предиктор прийняття рішень особистістю. *Вісник післядипломної освіти (серія «соціальні та поведінкові науки»)*. 2020. № 41. С. 98–123.
31. Санько К.О. Емоційний інтелект: сучасні підходи до його розуміння. Міжнародні челпанівські психолого-педагогічні читання. том 13 (2015). С.346-352.
32. Хміляр О. Ф. Психологічні особливості розвитку професійно важливих фізичних якостей особистості офіцера. Дисс... канд.психол. наук. 19.00.01. Київ, 2004. 223 с.